

HORVÁTH ÁGNES

A prousti regény tétje

L'enjeu du roman proustien

Dans cette communication, j'essaie de tracer les trois chemins qu'emprunte le Narrateur pour retrouver le sujet et la méthode de son roman *à écrire*. Le sujet est l'immortalité, la méthode est la construction d'un roman-cathédrale de briques de temps. J'illustre ces trois entreprises à travers trois épisodes.

Le premier, l'écriture d'un roman, se révèle tout de suite être une fausse piste. C'est que le lecteur y suit le *dépérissement* du héros. Le deuxième serait le rêve grâce à sa qualité de modifier le rythme habituel du découlement du temps. Or, celui-là a ce défaut que la sensation, le vécu, le vrai s'évaporent avec lui. Il reste donc la mémoire involontaire dont les images qu'elle apporte au Narrateur s'évaluent en spirale pour former dans la scène finale, un Tout indestructible : l'Immortalité.

A prousti mű egyik műfaji újdonságaként a hatalmas szakirodalom éppen e regény regénytelenségét tartja számon. Proustnál ugyanis minden lényeges mozzanat a lélek „boszorkánykonyhájában” történik. Történik *meg*. A többi *csak* történés. „Az Érzelmek iskolája *egy élet részletes* elbeszélése, *azonban a szereplők nem vesznek aktív részt a cselekményben.*”¹ Ezzel Proust nemcsak a Flaubert-regény leglényegét ragadta meg, hanem a saját művét is jellemezte. Mindaz tehát, ami a gyarló porhüvelyben lakozó lelken, a testbe zárt én-en *kívül* esik, rajta *kívül zajlik*: hívságos, mondhatnánk: *nincs is*. Mint maga a tűnékeny, könnyen kárba vesző, mulékony, vagy máris *elvesztegetett idő* (temps perdu). Proust ezt a mulékonyt kívánja foglyul ejteni, a mulhatatlan lélekbe zárni, ezért aztán úgy bánik a múlt idővel, mint örök szerelmével, akit a test *külső* lakhelyén, a lakásában tart fogva (*La Prisonnière*). Ahogy Albertine szökik, ahogy tűnékeny lényé megfoghatatlan, úgy szökne az idő is, ám az alkotó én saját emlékei hálójába csalja.

---

¹ PROUST, Marcel, 1994, „À propos du »style« de Flaubert”, in Uő, *Essais et articles*, Paris, Gallimard, 286. o.

Hogy az időt hálójába csalja, befogja, a „monsieur qui dit je” három vízre evez: az *emlékezés-élményekére*, az *álom* vizeire és az *alkotáséra*.² Mert maguk az *Eltűnt idő* szereplői azon túl, hogy passzívok, gyarlók, anti-hősök a szó zolai értelmében, még jelen sincsenek.³ Jelen a szó idő- és térbeli értelmében. Hiszen, mint mondtuk, alig-alig résztvevői időbeli történeteknek, és ettől a térben is csak kevés helyet foglalnak el. Pontosabban: a legtöbb szereplő a tér egy-egy pontjához van rögzítve: Gilberte a galagonya-bokorhoz, Guermantes hercegné a combray-i katedrálishoz és sorolhatnánk még. Ez a passzivitás, az intenzív *jelenlétnek* ez a hiánya tehát a jelen idő hiányát jelenti. Ám ha csak ennyi volna, a prousti mű az elbeszélőműfaj vegytiszta példája volna. Hiszen a regény múltépítő, a regény az idő, a múltó idő műfaja. Ám az idő „hálóba fogásával” teszi a regényt éppen Proust az Idő és az idő elleni harc, a múlhatatlanság műfajává.⁴ S ennek köszönhetően szerez magának a „monsieur qui dit je” nevet, hírnevet, s vonul be a regénybeli Marcel Marcel Proust néven a halhatatlanok közé.⁵

Az idő elleni harcnak a regényfolyamban számos útja és tévútja van. Ezeket az utakat és tévutakat fogom az alábbiakban vizsgálni.

Az első tévút

A regényíró Proust a lineáris értelemben vett klasszikus regényt tévútnak tartja és alkalmatlannak arra, hogy elérje célját, a halhatatlanságot. Ezt egy alig egyoldalú epizóddal világítja meg, ám ez magában foglalja a prousti gondolkodói és írói módszerének jó néhány sajátosságát. Az epizód lényege: A Narrátort amúgy is kellemetlenül érintő Norpois-ebédet követően apja egy apró megjegyzést tesz: „A fiad már nem kisgyerek. Most már tudja, mit szeret, mit nem, nem valószínű, hogy megváltozik.”⁶ A minidráma alkotóelemei a kijelentés, vagyis egy *külső hatás* kiváltotta – itt – negatív töltetű *érzés* (émotion = la peine) megnevezése-felismerése, majd ennek a fájdalomnak az

---

² A víz hasonlat nem önkényes, súlyos mitológiai hagyománya van.

³ ZOLA, Émile, 1880, *Le roman expérimental*, Paris, Charpentier.

⁴ A regényben a kis- és nagybetűs „idő” megkülönböztetése Prousttól jön.

⁵ Il y a un monsieur qui raconte et dit „je”. (Valaki mesél, és én-t mond.) 1913-as levél René Blumnak. In PROUST, Marcel, 1970–93, *Correspondance*, Paris, Plon.

⁶ PROUST, Marcel, 1975, *Bimbózó lányok*, Bukarest, Kriterion, ford. Gyergyai Albert, 56. o.

elemzése és az elemzésből egy *hasonlat* segítségével levont *következtetés*. Ez volna hát a módszer. A szöveghely pedig:

A másik gyanúm [...] abból állt, hogy én sem élek az Idő birodalmán kívül, hanem éppúgy függök én is az ő törvényeitől, mint azok a regényhősök, akik annyira elszomorítottak, amikor vesszőfonatos, combray-i kis őrházamban az ő élettörténetüket olvastam. Elméletben jól tudjuk, hogy a föld forog, a valóságban azonban sohase vesszük észre, mivel a talaj, amelyen járunk, nem mozog, és így nyugodtan élünk. Így van az életben az Idővel is. S a regényírók, hogy éreztessék az Idő e futását, kénytelenek örült módon meggyorsítani a mutató körforgását, s az olvasót két perc alatt röpitik át tíz, húsz, harminc éven. Egy lap kezdetén csupa friss remény közt hagytunk még el egy szeretőt, s a következő lap alján mint nyolcvanéves aggastyánt látjuk viszont, ahogy egy aggápolda udvarában napi sétáját végzi fulladozva, alig felel már, ha szólnak hozzá, elfelejtette az egész múltat.⁷

Az idézett sorok látszólagos trivialisitásuk ellenére nagyon összetettek. A kamasz Elbeszélő apjának egy ártalmatlannak tűnő megjegyzésére, miszerint az ő vágyai már nem fognak változni, elveszíti az Idővel kapcsolatos ártatlanságát: apja ezek szerint befalazná őt az Időbe, az Idő kemény falai közé. Ugyanúgy, ahogyan klasszikus regényírók fosztják meg hőseiket a halhatatlanságuktól, amikor saját hőseik életét mintegy rásütik az időre, amikor az életet lineárisan, egyenes vonalú mozgásként ábrázolják. És persze megint a többszörös megkettőzés. A tovasuhanó éveket, az időt a föltételezett író egy könyvnek a térben helyet foglaló lapjai közé zárja. A magát írónak vágyó-akaró, s eme ambíciójában Norpois által az imént megsértett Elbeszélő *saját* regényében egy kitalált regényhőst ír le úgy, hogy érzékletes leírás helyett olyan „fiktív” alakot ábrázol, akinek egész lényét időből rakta össze. A harmadik pedig a prousti humor, ami matézis-szerű (teljességre törő és fegyelmezett) gondolkodása gyümölcse. Mert mit értsünk azon, hogy: „*Így van az életben az Idővel is.*” Az *így van az életben* kezdetű, törvényszerűen közhelybe fulladó „bölcsséget” így „állítja a talpára” s születik egy paradoxon, egy abszurd állítás. Hiszen volna idő máshol is, volna idő az életen kívül? Talán a kereszténység Purgatóriumára gondolt volna, a várakozás, a remény helyére? A prousti habitust ismerve nem valószínű. Úgyhogy a mondat, hihetetlen humorán túl azt is sugallja, hogy az élet *távolról* sem csupa-idő. Hiszen a regényben Proust sem ennek a nyomába ered.

---

⁷ Uo., 56-57. o.

Az Idő „hálóba fogásának” egyik módja tehát az *alkotás – még mindig csak*: volna.

A prousti mű egy további sajátossága ugyanis az, hogy a Narrátor valójában a regény tárgyának és megírása módszerének ered a *nyomába* - magában a regényben. Targyát, a múltó idő elleni harcot hamar megtalálja. A módszerre hosszú kacskaringók, eredménytelen próbálkozások után talál rá a könyv csúcspontját adó jelenetben, a Könyvtárszoba áhíttatos csendjében születő imaszzerű *ars poeticában*. Így válik a regény narratívája a regény *jelenévé*. S válik maga a világ az *elvesztegetett* idővé, az alkotó pedig a *megtalált* idő alkotójává: szerzővé.

Hogy megállítsa, Proust ellenerőt állít szembe az idő múlásával. Ennek egyik megrázó példája talán a „*Rien ne dure, même pas la mort*” (Minden elmúlik, még a halál is), amikor magát az elmúlást ragadja meg, az elmúlást magát elemzi, azt, *ahogyan* múlik, tehát azt vizsgálja, ami van, így ütve rést a kompakt időmasszán, az elmúláson, így tagolja múlhatatlansággal a múltó időt.⁸

A másik tévút

Az Idő időtlenítésének egy másik módja az álom minden időrendet felbontó munkája.

Az éjszakai álom azért *is* érdekli Proustot, mert a múltó időt, szemben, mint láttuk, a hagyományos regény linearitásával, intenzitással helyettesíti.⁹ A Narrátor azt mondja, hogy az álom egy repülőgép sebességével – ne feledjük, Párizst éppen német gépek bombázzák! –, éles fényével, valamint az Idővel üzőtt különös játékával jeleníti meg mindazt, amit az Életben, az Időben csak hosszas munka árán ismerhetünk és valósíthatunk meg. Mintha szerelem- vagy szenvedésinjekciót kaptunk volna, úgy olt belénk az álom érzéseket: szeretetet, kéjes érzést, alig enyhülő fájdalmat stb. És mindezt egy dupla képpel idézi meg: Baudelaire *Utazás Cythéré-be* c. versével, amelyet részben a Nerval-napló ihletett, részben pedig a Watteau-kép.¹⁰ A Narrátor végül elveti az álmot, mint

---

⁸ Proust írja 1907-ben, mikor egy barátja nagymamája meghal.

⁹ Az itt következő fejtegetés az alábbi helyre épül: PROUST, Marcel, 1987, *Le Temps retrouvé*, Paris, Robert Laffont, 737–738. o.

¹⁰ NERVAL, Gérard, de, 1993, *Voyage en Orient*, Gallimard, Paris. WATTEAU, *l'Embarquement pour Cythère*, Louvre, Paris.

olyan eszközt, amelynek révén az ember rálelhetne az elveszett, elvesztegetett Időre. Mert, mint mondja, az élmény azonos ugyan, de maguk az emlékképek, az álombeli élmény nem támad, nem tud föltámadni. Erre csakis az emlékezés képes.

Az emlékezés a harmadik, immár nem csak tévút

Ám annak is több fázisa van. Az első az a bizonyos visszaemlékezés (remémoration), amelynek során a múlt jelenné válik. A holt, fényképszerű, megmerevedett, fixált emlékek, emlékképek életre hívásával vagy, adysan szólva: életre csábításával véli a Narrátor-Proust örök jelenné tenni a múltat, s ezen örök-jelen révén biztosítani magának és alkotó én-jének az örökkévalóságot.¹¹ A test elmúlik, ezt jól tudja a mindig-beteg Proust. „*Csak a lélek, az marad, és nem hervad el sohasem*” – írja szerelmének, a festő Vajda Júliának a halálos beteg Vajda.¹²

Az emlékképek életre hívásának kiegészítő mozzanata az ábránd, amikor a jelenből a „nappali emlékezés”, az ábrádozás (*rêverie*, szemben az éjszakai alvás gyümölcseivel, a *rêve*-vel) a jövőbe repít.

Minderre szép példa az ebédlő-jelenet.¹³

Amelyben az ebédlő az örökkévalóság egy darabkájává lesz. Egyrészt abban az értelemben, hogy a múlt időn kívülre kerül, hiszen *ott*, az ebédlőben nem *történik semmi* sem. Ami megjelenik előttünk, az egyrészt, a Narrátor *múltbeli* vágyai, Swann *múltbeli* szenvedése, a hétköznapi jelene, mindez az ebédlő terében, amely tér magába szívta (absorber) ezt a több jelentést, így lesz jelentéstől és *időtől* duzzadó *térré*. Az emlékezés, a vágyak, a szenvedés bevonása az időbe már kezdete annak, ami *nem* csak-idő. Ezzel szemben áll az *Éducation-ban* Frédéric és Deslaurier visszaemlékezése, ami inkább kérdőzés, ki-be lökése az elfogyasztott idődarabkáknak, amit életnek hívnak. „*C'est là ce que nous avons eu de meilleur ! – dit Frédéric. – Oui, peut-être bien ? C'est là ce que nous avons eu de meilleur ! – dit Deslauriers. C'est tout ce que nous*

¹¹ ADY, Endre, 1977, „Charles Baudelaire él”, in Uő, *Publicisztika, III.* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 525. o.

¹² VAJDA, Lajos, 1996, *Levelek*, Szentendre, 47. o.

¹³ PROUST, 1987, *À l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs*, Paris, Robert Laffont, 452–454. o.

avons eu de plus beau dans la vie” – mondják kórusban, kegyetlen realitással, öngyilkos tisztánlátással és önleértékeléssel. Ez maga a meghalás. A homok pergése. És az emlékezés kérődzés-jellege és a tartalom teljesen fedi egymást.¹⁴

De visszatérve az ebédlő-jelenethez.

Itt az Elbeszélő és Swann – dupla emlékezőként, dupla *jelenhiányként*, mivel utóbbi csak az Elbeszélő *képzletében* van jelen! – visszakanyarodik a múltba, innen nézi a jelen, amely onnan, a múltból nézve, mint a jövőre irányuló ábránd jelenik meg.¹⁵ Az Elbeszélő elábrándozik arról a múltból, amikor még nem járhatott Swannékhoz, mikor mindez ábránd volt csupán; s ábrándjai elviszik egy még távolabbi múltba, mikor Swann számára ugyanez a lakás Odette-tal kapcsolatos ábrándjait testesítette meg. Ez a kettős ábrándozás két jelenrel szembeesül: egy *múltbeli* jelenrel, amikor Swann járt ugyan Odette lakásában, de még (még?) mellékszereplő volt a nő életében, de szembeesül a cselekmény szintén kettős jelenével is: Swann jelenével, amikor ábrándjai beteljesülését ezzel a kérdéssel azonosítja: „*A nagyságos asszony elkészült már?*” Majd az Elbeszélő jelenével, amikor végre ott ülhet Gilberte mellett, Swann-né szalonjában, ám a megvalósulás jelene, valósága felett érzett örömet Gilberte fejezi ki egy ábrándozó-emlékező mondattal: „*Honnan is tudhattuk volna előre, hogy az az ugróiskolát játszó kislány, akit valaha csak szóltanul nézett, egyszer a legjobb barátnője lesz, akihez akkor megy el, amikor éppen kedve tartja?*”, de ezt az örömet az Elbeszélő legbelül mégsem élte át. A jelen tehát elágazik egyrészt az *ábrándozás élményének* múltat s jövőt meghatározó jelenére – ez táplálja állandóan magát az írást –, másrészt a *cselekmény* jelenére, amely az olvasó szeme láttára zajlik. Ám az ebédlőben, a látható, kézzelfogható valóság terében ez történik: „*ebédeltünk*”. Azt a múlt időt (imparfait), amelyik a francia eredetiben szerepel, szokás a *múlt jelen idejének* hívni. Proust regény-katedrálisát a múlandóság köveiből, *az időből* építi föl, így hozza létre saját *emlék-művét*. A prousti műnek ez a kettőssége *is* adja az oeuvre nagy izgalmát, ez a szabad átjárás a múlandóság és az örökké való lét, a

---

¹⁴ FLAUBERT, Gustave, 1963, *Éducation sentimentale*, Paris, Gallimard. Egy húsz évvel korábbi, bordély-élményükről van szó. Flaubert-hez lásd HORVÁTH Ágnes, „Flaubert térgyilkos szövege – három Bovaryné-szöveg elemzése”, *Műhely*, 2012/2 sz., 55–62. o.

¹⁵ PROUST, *Bimbózó lányok árnyékában*, i. k., 111–113. o.

társasági élet hívságait élvező-élő, gyarló író-ember és a halhatatlan teremtő szellem között.

A prousti Kunstück

Miközben az elbeszélő én az írogató, mulandó ember a hívságos hírnév biztosította halhatatlanságért küzd, mintegy véletlenül, a *déjà vu*-vel rokon, ám vele nem azonos *mémoire involontaire*-be botlik, életet adva, életét visszaadva egy olyan én-jének, amelyik e belebotlás nélkül örökké a feledés homályába merülne, s szunnyadna ott továbbra is.¹⁶ Ez a botlás, ez a véletlen, nem sorsszerű találkozás, ez a feltörni, jelenné válni akaró emlékek feltámasztása az a bizonyos „szűk átjáró”, amely az elmúlás szükségességéből az örök-jelen tágasságába vezet.¹⁷

A könyv a bibliai „Lőn este, lőn reggel – első nap”-ot idézve *este kezdődik, és reggel fejeződik be*, mintha egyetlen napnyi időt ölelné át, vagy egyetlen napba akarná sűríteni a regény időben megjelölt, Tadié számításai szerint harmincöt évet.¹⁸ Vagy: a teremtés–alkotás bibliai mozzanatát idéző legyen–lett párost.¹⁹

Az egész regényfolyam folytonos küzdelem a tértelenséggel a tágasságért. Fölfogható egyfajta „pokoljárásnak” vagy beavatásnak, hiszen itt az elbeszélés maga a narráció, maga az elbeszélés jelene adja a regény jelen idejét. Így lesz mélybe szállás, amelynek során a „*monsieur qui dit je*” lebontja magáról vastag és szorító időruháját, s beleveti magát az éltető, föltámasztó emlékezés hullámaiba.

HORVÁTH ÁGNES

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

E-mail: horvath.agnes.fra@btk.elte.hu

---

¹⁶ PROUST, 1997, *Álmok, szobák*, Budapest, Filum, ford. Lóránt Zsuzsa, 7. o.

¹⁷ GIDE, André, 1909, *La Porte étroite*, Paris, Mercure de France.

¹⁸ TADIÉ, Jean-Yves, 1984, *Proust*, Paris, Belfond.

¹⁹ A franciában a *création–production* lenne talán a megfelelője a héberben az isteni és az emberi teremtés–alkotásnak. Erről lásd „Jakovits József – a betűfestő” c. írásmat in *Múlt és Jövő*, 2003/1, sz. 99–113. o.